

УДК 321.01(410.1)+330.117+94(410.1) «16/18»

ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ У СТАНОВЛЕННІ ЕКОНОМІКО-ПОЛІТИЧНОЇ ПІДСИСТЕМИ АНГЛІЇ (XVII – 60-ТІ РОКИ XIX СТ.)

Волкова О.М.

Предмет, мета роботи. В даній статті розглядаються економічні функції держави у становленні економіко-політичної підсистеми Англії. Метою дослідження є аналіз досвіду розбудови економічних інститутів Англії для використання в ринковій трансформації економіки України.

Методологія проведення роботи. Методологічною основою проведеної роботи є використання підходів цивілізаційної парадигми, які дозволяють розглядати державу як організаційний центр суспільства. Механізмом організації суспільства та його господарської системи є реалізація економічних функцій держави через запровадження економічних інститутів. Цивілізаційний підхід передбачає дослідження цілісності суспільства та його господарської сфери за допомогою методу кінцевих причин – цільової, інтегративної, відтворювальної та адаптивної.

Результати роботи. В даній статті розглядаються економічні функції держави, обумовлені цільовою кінцевою причиною та формування економіко-політичної підсистеми господарства. До таких функцій відносяться формування органів економічної влади та організація їхньої діяльності; розробка та впровадження такої моделі господарства, яка б відповідала особливостям суспільства, його природному середовищу, внутрішнім та зовнішнім викликам; створення бюджетно-податкової системи; надання статусу економічним суб'єктам і визначення «правил» їх взаємодії.

Галузь застосування результатів. Розглянута в статті еволюція економічних функцій держави у становленні економіко-політичної підсистеми Англії у XVII – 60-х роках XIX ст. обґрунтовує механізм формування ринкового господарства національної держави з позицій цивілізаційної парадигми. Здобуті результати дослідження можна використати при формуванні економічних інститутів господарської системи України, а також при викладанні економіко-теоретичних дисциплін.

Висновки. Досвід участі держави у становленні ринкової господарської системи в Англії для України полягає в наступному: 1. Необхідність забезпечення демократичного характеру влади, розбудови її незалежних гілок як передумови ринкової трансформації національної господарської системи в Україні. 2. Важливість формування економічного інституту приватної власності як основи ринкової господарської системи. Легітимізація прав приватної власності кожного економічного суб'єкта виступає гарантом прав приватної власності, запорукою від рейдерства та інших форм її «ерозії». 3. Економічні функції держави реалізуються шляхом створення економічних інститутів, як засобу організації ринкових економічних процесів у всіх складових національної господарської системи. Зокрема в її економіко-політичній підсистемі формуються фіскальні інститути, інститут державного бюджету, інститут комерціалізації капіталу, засобів виробництва, землі, праці та грошей.

Ключові слова. Економічні функції держави, ринкове господарство, національна держава, економіко-політична підсистема, економічні інститути, цивілізаційна парадигма.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА В СТАНОВЛЕНИИ ЭКОНОМИКО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПОДСИСТЕМЫ АНГЛИИ (XVII - 60-Е ГОДЫ XIX В.)

Волкова Е.М.

Предмет, цель работы. В данной статье рассматриваются экономические функции государства в становлении экономико-политической подсистемы Англии. Целью исследования является анализ опыта развития экономических институтов Англии для использования в рыночной трансформации экономики Украины.

Методология проведения работы. Методологической основой проведенной работы является использование подходов цивилизационной парадигмы, которые позволяют рассматривать государство как организационный центр общества. Механизмом организации общества и его хозяйственной системы является реализация экономических функций государства путем введения экономических институтов. Цивилизационный подход предполагает исследование целостности общества и его хозяйственной сферы с помощью метода конечных причин - целевой, интегративной, воспроизведенной и адаптивной.

Результаты работы. В данной статье рассматриваются экономические функции государства, обусловленные целевой конечной причиной и формирование экономико-политической подсистемы хозяйства. К таким функциям относятся формирование органов экономической власти и организация их деятельности; разработка и внедрение такой модели хозяйства, которая бы соответствовала особенностям общества, его среде, внутренним и внешним вызовам; создание бюджетно-налоговой системы; предоставления статуса экономическим субъектам и определение «правил» их взаимодействия.

Область применения результатов. Рассмотренная в статье эволюция экономических функций государства в становлении экономико-политической подсистемы Англии в XVII - 60-х годах XIX в. обосновывает механизм формирования рыночного хозяйства национальной государственной системы с позиций цивилизационной парадигмы. Полученные результаты исследования можно использовать при формировании экономических институтов хозяйственной системы Украины, а также при преподавании экономико-теоретических дисциплин.

Выводы. Опыт участия государства в становлении рыночной хозяйственной системы в Англии для Украины заключается в следующем: 1. Необходимость обеспечения демократического характера власти, развития ее независимых ветвей как предпосылки рыночной трансформации национальной хозяйственной системы в Украине. 2. Важность формирования экономического института частной собственности как основы рыночной хозяйственной системы. Легитимизация прав частной собственности каждого экономического субъекта выступает гарантом прав частной собственности, залогом от рейдерства и других форм ее «эрозии». 3. Экономические функции государства реализуются путем создания экономических институтов, как средства организации рыночных экономических процессов во всех составляющих национальной хозяйственной системы. В частности, в ее экономико-политической подсистеме формируются фискальные институты, институт государственного бюджета, институт коммерциализации капитала, средств производства, земли, труда и денег.

Ключевые слова. Экономические функции государства, рыночное хозяйство, национальное государство, экономико-политическая подсистема, экономические институты, цивилизационная парадигма.

ECONOMIC FUNCTIONS OF THE STATE IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC AND POLITICAL SUBSYSTEM OF ENGLAND (XVII – 60S OF XIX)

Volkova O.M.

Subject, goal of the work. Economic functions of the state in the development of economic and political subsystem of England are considered in this article. The goal of the research is the analysis of the experience in the establishment of economic institutions aiming to use them in the market transformation of economy in Ukraine.

Methodology of the work. Methodological basis of this work is the use of approaches of civilization paradigm that allow to regard the state as an organizational center of the society. The mechanism in the organization of the state and its economic system is the realization of economic functions in the state by introducing economic institutions. The civilization approach involves the research of societal integrity and its economic activity with the method of ultimate causes – targeted, integrated, reproductive and adaptive ones.

Results of the work. The article shows economic functions of the state that are due to targeted ultimate cause and formation of economic and political subsystem of the whole economic system. These functions contain the following: formation of bodies of economic power and organization of their activity; development and improvement of such economic model which could suit peculiarities of the society, its natural environment, internal and external challenges; formation of budget-tax system; status for entities and definition of «rules» of their interactions.

Scope of the results. The evolution of economic functions of the state in the development of economic and political subsystem of England (XVII – 60s of XIX) described in this article justifies the mechanism for formation of market economy of national state based on civilization paradigm. Obtained research results can be used to form economic institutions of economic system in Ukraine, and also in teaching economic and theoretical disciplines.

Conclusions. The experience of the activity of the state in the development of market economic system in England for Ukraine is as follows: 1. It is necessary to provide a democratic character of power, development of its independent branches as the background for market transformation of national economic system in Ukraine. 2. It is important to form economic institution of private property as the basis for market economic system. Legitimization of private property rights for each entity is a guarantor for private property rights. 3. Economic functions of the state are realized with establishment of economic institutions as a means for organization of market economic processes in all components of national economic system. Particularly fiscal institutions, institute of national budget, institute of capital commercialization, means of production, land, labour and money are formed in its economic and political subsystem.

Key words. Economic functions of the state, market economy, national state, economic and political subsystem, economic institutions, civilization paradigm.

Актуальність. Складний шлях України по розбудові національної держави та формування ринкової економіки передбачає використання історичного досвіду країн Європейської цивілізації. З урахуванням особливостей сучасного етапу розвитку суспільств, їх національно-ментальної специфіки такий досвід може суттєво допомогти у скороченні часу, уникненні помилок та у визначенні ключових напрямків ринкової трансформації економіки України. Особливу значимість набуває використання історичного досвіду Англії – країни, що створила оптимальні складові ринкового господарства, у становленні економічних інститутів ринкового господарства.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Питання ролі держави в організації суспільства та господарської системи має найдовшу історію – з часів виникнення інституту держава і по сьогоднішній день: Закони Хамурапі, «Держава» Платона, «Державець» («Володар») Н. Макіавеллі, «Про дух законів» Шарля-Луї де Монтеск'є, «Дослідження про природу та причини багатства народів» А. Сміта, «Народне господарство, наука про народне господарство та її методи» Г. фон Шмоллера, «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей» Дж. М. Кейнса, «Велика трансформація» К. Полан'ї, «Економіка державного сектору» Дж. Е. Стігліца, тощо. Наприкінці XX – початку XXI століття починає переважати використання інституціональних підходів у дослідженні ролі держави в господарській системі. Найбільший відгук серед економістів викликають праці українських вчених: С.В. Степаненка, А.М. Колота, І.Й. Малого, М.І. Диби, В.В. Демент'єва, М.К. Галабурди, Д.Г. Лук'яненко. Як теоретичне обґрунтування різних підходів так і їх практична реалізація протягом розвитку суспільства свідчать про успіхи та невдачі їх адекватності щодо реалій в короткострокових або довгострокових періодах.

Предмет дослідження. Нами пропонується розглянути роль держави на етапі становлення ринкового господарства Англії через визначення та реалізацію цільових економічних функцій держави у економіко-політичній підсистемі господарської сфери суспільства.

Мета дослідження. Розглянути еволюцію економічних функцій Англії під час становлення ринкового господарства.

Завдання дослідження. Виявити інституціональне забезпечення економічних функцій держави у становленні економіко-політичної підсистеми Англії.

Методи дослідження. Методологічний інструментарій цивілізаційної парадигми.

Результати дослідження. В даній статті розглянуті економічні функції держави, обумовлені цільовою кінцевою причиною та формування економіко-політичної підсистеми господарства. До таких функцій відносяться формування органів економічної влади та організація їхньої діяльності; розробка та впровадження такої моделі господарства, яка б відповідала особливостям суспільства, його природному середовищу, внутрішнім та зовнішнім викликам; створення бюджетно-податкової системи; надання статусу економічним суб'єктам і визначення «правил» їх взаємодії та ін.

Висновки. Становлення ринкової економіки національного господарства Англії свідчить про необхідність реалізації економічних функцій держави у розбудові економіко-політичної підсистеми. Досвід участі держави у становленні ринкової господарської системи в Англії для України полягає у необхідності: по-перше, забезпечення демократичного характеру влади через розбудову її незалежних гілок як передумови ринкової трансформації національної господарської системи в Україні; по-друге, формування економічного інституту приватної власності як основи ринкової господарської системи; по-третє, створення економічних інститутів, як засобу організації ринкових економічних процесів у всіх складових національної господарської системи.

В даній статті методологічною основою дослідження трансформації економічних функцій держави в умовах становлення ринкової господарської системи Англії виступає цивілізаційна парадигма. Основними положеннями (принципами) цивілізаційної парадигми, які визначають методологічні інструменти аналізу економічних функцій держави та їх еволюцію, є суб'єктність, системність, цілісність, свідомо організована, процесність. Ці принципи в своїй єдності утворюють матрицю аналізу суспільного життя (розвитку) і репрезентують державу як організаційний центр всіх сфер суспільства, який забезпечує цілісність суспільства. Держава формує систему зв'язків між різними структурними частинами суспільства, економічними суб'єктами, акумулює ресурси для досягнення їх спільних цілей, мотивує, координує, регулює їх діяльність, виступає органом практичної організації суспільного життя. Механізмом забезпечення цілісності суспільства є практична реалізація спільних цілей всіх суб'єктів через здійснювання функцій держави [1, С.85-99].

Цивілізаційний підхід передбачає дослідження цілісності суспільства за допомогою методу кінцевих причин [1, С. 90-91], який характеризує розвиток суспільства як рух «заради чого» [2, С. 86]. Аристотель визначав чотири кінцеві причини руху [2, С. 87-89], що обумовлюють завершеність, самодостатність та цілісність об'єкту, використовуючи сучасну термінологію, їх називають цілепокладальна, відтворювальна, інтегративна та адаптивна причини. Відповідно названим кінцевим причинам відповідає структура сучасного суспільства, обґрунтована Т. Парсонсом – політична, духовно-культурна, соціальна та економічна (господарська) [3]. В кожній з цих сфер держава, виконуючи відповідні функції, забезпечує цілісність цих сфер і суспільства в цілому.

Використання методу кінцевих причин у дослідженні господарської сфери дозволяє визначити напрями практичної діяльності держави (організаційного центру) – економічні функції, реалізація яких забезпечує цілісність цієї сфери та суспільства в цілому [1, С. 95-99]. В даній статті розглянуто трансформацію економічних функцій держави, що здійснюють цільову кінцеву причину. До таких функцій, пов'язаних з виробленням економічної політики держави, відносяться: формування органів економічної влади та організація їхньої діяльності; розробка та впровадження такої моделі господарства, яка б відповідала особливостям суспільства, його природному середовищу, внутрішнім та зовнішнім викликам; створення бюджетно-податкової системи; надання статусу економічним суб'єктам і визначення «правил» їх взаємодії; тощо. Названі та інші функції держави у своїй єдності обумовлюють утворення структурних складових економіко-політичної підсистеми господарської сфери.

Предметом даної статті є трансформація цільових економічних функцій держави на етапі становлення ринкової господарської системи. В другій половині XVII – 60-ті рр. XIX ст. відбуваються епохальні зміни в суспільній залежності індивідів та характері верховної влади країн Європейської цивілізації. Від особистої залежності та відносин володарювання-підпорядкування ці країни переходили до майнової залежності та утвердження свободи і рівності між людьми, демократичного устрою влади. Змінювалися державний устрій, коли на зміну централізованим монархіям стали приходити національні держави. Все це спричинило суттєві зміни економічних функцій держави та форм їх реалізації. Зовні така трансформація набула форми докорінної перебудови економічних інститутів які ми розглядаємо в якості засобів організації ринкової господарської системи.

Основопологаючою ознакою економіко-політичної підсистеми, її призначенням є приведення в дію рушійних сил, що забезпечують функціонування і розвиток (рух) господарської системи. Пусковим механізмом руху виступає верховна влада. В національній державі внаслідок відокремлення власності від влади, поряд з верховною владою з'являється ще одне джерело сил руху – багатство (гроші), володіння якими обумовлює активність суб'єктів. Поряд з суспільними цілями та інтересами, які об'єднували індивідів та надавали легітимний характер впливу верховної влади, виникли легітимні індивідуальні та колективні цілі та інтереси, досягнення яких забезпечувалося приватною власністю. Взаємодія цих двох груп суспільних сил (верховної влади та устремління суб'єктів реалізувати власні цілі) забезпечує рух ринкової господарської системи.

Кожна країна мала свої особливості формування національної держави, основними характеристиками якої є свобода та рівність членів суспільства, незалежність гілок влади, утвердження яких уможливило трансформацію феодальної власності у приватну. В Англії цей процес відбувся раніше ніж в інших країнах Європейської цивілізації. У 1215 році була прийнята Велика хартія вільностей, яка символізувала перемогу баронів проти постійного здириництва зі сторони короля.

Відомі два параграфи Великої хартії – § 39, § 40 увійшли в історію Англії та світу як початок шляху демократизації суспільства. Адже в них юридично сформульований принцип громадянської свободи (що включає захист прав власності), який є основою гарантії від адміністративного свавілля влади в особі короля та містить механізм його забезпечення [4, С. 139]. «Вільними людьми», про яких зазначається в Хартії (в цих параграфах), були королівські васали (барони). Широке розповсюдження принципу громадянських свобод всіх членів суспільства відбулося у XVII та XVIII століттях.

В Хартії вільностей 1215 року вперше в історії розвитку англійського феодального суспільства зазначається регуляторний механізм взаємодії державної влади (влади короля) і суспільної влади (влади феодалів). Створення комітету з двадцяти п'яти баронів, які контролювали виконання параграфів Хартії зі сторони короля, створило можливість впливати на його дії. Вперше з'являється феодальна форма гарантії захисту прав суспільства, яка частково враховувала інтереси інших суспільних груп для того щоб спертися в боротьбі з королем на більш широкі суспільні кола, без підтримки яких боротьба феодалів з королем була неможливою.

На формування дієвого механізму державної влади суттєвий вплив спричинили зміни в організації верховної влади. Першим кроком стало відокремлення законодавчої влади від королівської влади та становлення англійського парламентаризму. Залучення до нижньої палати парламенту представників міст, лицарства дозволило сформувати новий центр влади, що відображав інтереси більш широких кіл суспільства. Це дозволило суттєво зміни економічних функцій держави, перш за все у фінансній сфері. Починаючи з другої половини XIV століття прями і непрямі податки визначались тільки з дозволу англійського парламенту. Самі податки в цей час постійними не були, вони вводились лише для даного випадку, рідко на два, на три роки, і це робило необхідним скликання парламенту щорічно і цим укріплювало політико-економічне значення, збільшувало його авторитет і визнання. В XV ст. парламент отримав право визначення цілей використання урядових грошей отриманих від податків і отримання звіту їх використання.

Протягом XV ст. в Англії відбувається процес розмежування судової та виконавчої гілки королівської влади, в якій судді верховних судів перестали виконувати наряду з суддівськими функціями різні королівські доручення фінансового та всякого іншого характеру, адміністративні функції. Судовий орган, який складався з мирових суддів, користувався популярністю як у парламенті так і у суспільства, оскільки в нього входили представники дворянства, джентрі, лицарів. Він був серйозною противою діям короля, щодо його намірів вплинути на господарську та фінансову політику держави. В 1427 р. мировим суддям навіть була передана влада визначати розмір заробітної плати [4, С. 219-220]. Також вирішальну роль у розвитку

англійського суспільства відіграло створення інституту присяжних, що утвердився в кінці XV ст. в англійській судовій практиці, створив принципи нові підходи при винесенні вироку та призвів до утвердження незалежної судової гілки влади в Англії.

Тривала боротьба за верховенство парламенту при здійсненні верховної влади, який враховував як політичні, соціальні так і господарські інтереси більшості населення, над королівською владою завершилась «Славною революцією» 1688 року. Вона стала результатом компромісу вже між буржуазією, представленою промисловцями, торговцями та банкірами, і «новим дворянством», яких підтримувало англійське духовенство, і частиною великих консервативних землевласників.

Протягом XVIII ст. в Англії відбувалися зміни в системі виконавчої влади. Раніше парламент задовольнявся прийняттям законів та бюджету, а виконавча влада належала королю. На середину XVIII ст. парламент відібрав у короля фактичний контроль над управлінням країною і передав його кабінету міністрів. Важливу частину економічних функцій держави поряд з парламентом почав здійснювати цей орган державного правління так і з'явилася нова форма реалізації економічних функцій держави – урядові рішення.

Новими функціями держави стало сприяння розвитку ринку капіталу, зовнішніх економічних зв'язків, єдиного культурно-економічного простору, кредитної справи. В діях уряду та парламенту Англії простежувалися генеральна лінія, стрижень розвитку господарської системи – захист приватної власності. Протягом XVI – XIX ст. Англія ні разу не дозволила собі вирішувати кризові явища в господарській сфері за рахунок приватної власності її економічних суб'єктів. Саме цей аспект державної політики допоміг у XIX ст. створити ринкову господарську систему з розвинутим національним ринком і витіснити супротивника – Антверпена, Амстердама, Парижа з панівних місць в міжнародних економічних відносинах.

Важливим напрямком економічних дій держави стало сприяння розвитку ринку капіталу та зовнішніх економічних зв'язків. Становлення цих економічних функцій в Англії безпосередньо було обумовлене надходженням коштів, отриманих Френсісом Дрейком в заморських територіях. Як зауважив Дж. Кейнс в своїй роботі «Трактат про гроші»: багатство Френсіса Дрейка можна розглядати як основу британських іноземних інвестицій. Королева Єлизавета за рахунок цих коштів змогла погасити весь свій іноземний борг та внести частину у розвиток Левантійської компанії, доходи від діяльності якої дали можливість створити Ост-Індську компанію. Діяльність останньої протягом XVII-XVIII ст. стала основою англійських зовнішніх економічних зв'язків і т.п. [5, С. 105-106]. Внаслідок вдалого захоплення колоній Індії та Північної Америки Ост-Індська компанія збільшила капітал. Колоніальна політика держави та забезпечення монопольного становища англійських компаній стало важливою функцією держави.

Національний ринок Англії став формуватися ще у XVIII ст., раніше ніж у інших європейських країнах. Велику роль в цьому процесі відіграв Лондон. Маючи представництво у парламенті, право самоврядування і будучи політичним центром Англії, Лондон для підтримки своєї величчості постійно організовував та удосконалював адміністративні та ринкові зв'язки по всій країні, розширював англійський ринок. Лондон був активним торговим портом і забезпечував чотири п'ятих зовнішньої торгівлі Англії, центром посередництва і торгівлі, центральною сортовою станцією по перерозподілу виготовленої англійської продукції з розвинутою інфраструктурою, банківським центром, осередком формування єдиного культурно-економічного простору всієї країни.

Держава сприяла торгівлі (посередництву), розвивала інфраструктуру, формувала єдиний культурно-економічний простір, розвивала кредитну справу, що вело до становлення національного ринку в Англії. Особливим напрямком економічної діяльності держави стала бюджетна політика, зокрема формування та управління державним боргом. Останній є проявом участі держави у кредитних відносинах, які увійшли до кола найбільш значимих економічних функцій держави. Сформувалось державне кредитування комерційних банків, що стали відігравати надзвичайно важливу роль в розвитку господарства країни. Так, через кредитні відносини держава сформувала новий канал впливу на перебіг господарських процесів. Історично встановлення цих економічних функцій держави йшло на шляху нарощування державного боргу уряду Англії. Короткотермінові борги у XVII ст. та довготермінові борги у XVIII ст. формувалися за схемою: позика держави у банкірів – випуск державних облігацій, що продавалися банком за заниженими цінами банкірам, які, в свою чергу, продавали облігації за вищими цінами. Це дало змогу комерційним банкам накопичувати капітал, що використовувався для кредитних операцій. В цій небезпечній грі, за словами Ф. Броделя, відбувалася ефективна мобілізація економічних сил Англії – формувалася майбутня зброя у вигляді кредиту, який використовувався для розширення національного ринку Англії [6, С. 337].

Одним з найважливіших інститутів ринкової економіки, на думку К.Поланьї, був інститут комерціалізації засобів виробництва, землі, праці та грошей «визначає поведінку і, відповідно, перетворюється на найважливіший інститут ринкової економіки» [7, С. 251]. Формування цього інституту в Англії відбувалося раніше ніж в інших країнах та мало свої особливості.

В історії еволюції грошової системи Англії простежуються глобальні особливості, які, можна сказати, є взірцевими для формування товарно-грошової системи національної держави, які забезпечували довіру економічних суб'єктів: по-перше, курс фунта стерлінга залишається у вигляді прямої лінії від 1560 р. до 1931 р. [6, С. 317]; по-друге, стійкість курсу розрахункової монети (фунту стерлінгу) забезпечило вище котування монети ніж банківські гроші і ранній перехід до використання кредитних білетів і в решті-решт паперових грошей; по-третє, запровадження урядом в першій половині XVIII ст. завищеної ціни золота в порівнянні з іншими країнами призвело до припливу жовтого металу до Англії і, відповідно, до розвитку (збільшення?) капіталу (або капіталізації грошей?) необхідного для розвитку виробничої сфери; по-четверте, твереза політика уряду щодо забезпечення непохитності фунта стерлінга, недопущення девальвації задля захисту прав власників, чинності контрактів, недоторканності капіталів, що надавалися в позичку державі.

Земельні відносини в Англії, починаючи з XIII ст., характеризувались процесом огороження – збільшення земельної власності великих землевласників-лендлордів, які забирали у селян землі і давали в оренду фермерам. Великого розмаху цей процес набув у XV-XVI ст. з розвитком англійської суконної промисловості, коли відібрані землі перетворювали у пасовиська для вирощування овець, та секуляризацією, коли церковна та монастирська земля ставала світською.

Після Англійської буржуазної революції результатом пошуку компромісу між новою буржуазією та консервативними землевласниками щодо визначення економічної політики держави стало посилення процесу огороження. За урядовими актами та парламентськими законами 1760-х років великі землевласники отримали землю у повну власність. Наслідками огороження в Англії були: зміна соціальної структури суспільства – перетворення феодалів у великих землевласників-капіталістів (які надавали землю в оренду для ведення сільськогосподарської діяльності, видобутку кам'яного вугілля, залізної руди, будівництва), селян у найману робочу силу – фермерів та робітників; заміна феодальної ренти на капіталістичну; нагромадження капіталу великими землевласниками та фермерами-орендарями; збільшення попиту на засоби виробництва (інвентар, мінеральні добрива тощо); зростання виробництва сільськогосподарської продукції потреби населення в продуктах харчування, промисловості у сировині; збільшення кількості платоспроможного населення.

Парламентські реформи 1832 та 1867 років зменшили вплив великих землевласників на господарську політику держави. Скасування у 1846 році хлібних законів (1815 р.), відповідно до яких ввіз зерна обкладався великим митом, поставило аграрний сектор в умови вільної конкуренції. Наслідком стало прискорений капіталістичний розвиток аграрної галузі – змінюється мотивація діяльності фермерів, збільшується розмір орендованої землі, удосконалюється виробництво в аграрній та видобувних галузях, зростає асортимент і якість виготовленої продукції, тощо. Вільна торгівля зерном супроводжувалася введенням вільної торгівлі цукром і, нарешті, в 1860 р лісоматеріалами.

Процес огороження в Англії супроводжувався збільшенням кількості бідних людей та запровадженням законодавства про бідних, історія якого розпочалася ще в XIV ст. Механізм втілення цих законів у життя носив не загальнодержавний, а, скоріше, парафіяльний характер. Суть цих законів полягала у утриманні бідних та нужденних, які проживали при певній парафії, за рахунок стягування податків з фермерів та благодійних внесків багатих людей тієї ж самої парафії.

Однією з основних складових «старого законодавства» називалася «Спінхемлендська система» 1795, яка взагалі ніколи не мала статусу закону і була ні чим іншим, як прецедентом, прийнятим в одному графстві і згодом запозиченим іншими. Тим не менш, навіть сьогодні в спеціальній літературі фігурує поняття «закон Спінхемленда». За цим законом кожний нужденний до мінімальної заробітної плати отримував доплату, яку надавав прихід. Наслідком запровадження цього закону стало свідоме зменшення роботодавцями заробітної плати найманим працівникам, їх деградації, та збільшення податків на бідних, які сплачували основні платники податків – фермери. Маркс і Енгельс вважали, що соціальна допомога за спінхемлендським принципом сприяла моральному розкладанню як роботодавців, в односторонньому порядку, що перекладали витрати по заробітній платі на графства, так і працівників, чия продуктивність праці та заробітки падали [8, С. 311].

У 1834 р в Англії була проведена реформа законодавства про бідних. Акт 1834 скасував дотації незможним і нужденним, помістивши в центр нової системи соціальної допомоги інститут робітних будинків. На думку К. Поланьї Спінхемленд перешкодив формуванню ринку праці в Англії[9]. При всій антигуманності системи робітних будинків, вважає Р. Школлер, саме Акт 1834 створив передумови утворення національного ринку праці[10].

Одним з важливих кроків у формуванні ринкової економіки була політика держави щодо створення патентного права. Історія запровадження патентної системи в Англії в XVI ст. - першій половині XVII ст. характеризувалась привілеєм короля або феодала у наданні патенту на винахід і мало дуже складну та довгу процедуру його отримання. Тому для народжуваних капіталістичних відносин це ставало перепоною. Відомий «Статут про монополії», прийнятий англійським парламентом у 1623 р., узаконив видачу патенту строком на 14 років, суттєво обмежуючи владу короля. У 1829 році уряд створює особливий комітет, результатом діяльності якого став законопроект 1835 року (Lord Brougham Acts). А в 1852 році був прийнятий перший патентний закон Англії. Закон про патенти 1852 р. ввів єдиний патент Об'єднаного королівства, замість окремих патентів Англії, Шотландії та Уельсу, заснував Патентне Відомство зі своєю власною печаткою та контролером на чолі, яке відтепер несло відповідальність за публікацію та реєстрацію патенту. Закон засновував патентний реєстр, містив вже відносно деталізовані правила охорони винаходів. Адміністративна система була частково спрощена. Найбільш ефективною виявилася реформа, спрямована на зменшення витрат на підтримку патенту в силі.

Створені в Англії на основі захисту приватної власності стабільна грошово-банківська система, ринки праці, землі, засобів праці, капіталу, тощо стали основою виробничої підсистеми і перетворенню Англії в провідну індустріальну державу. Поки в іноземних державах не була створена своя промисловість, ніщо більше не закривало світові ринки для британських промисловців. Отримання Англією першого місця в світі за розвитком економіки сприяла політика фритредерства.

В еволюції становлення національного ринку в країнах Європейської цивілізації були характерні загальні риси, які в кожній країні мали свої особливості. По-перше, витоками формування національного ринку можна вважати появу та функціонування вільних міст (окрім США). Вони стали центрами організації життєдіяльності міст і навколишніх районів, створюючи цим самим певну соціально-політичну, культурну та господарську одиницю країни (певну локальну цілісність зі своїм регіональним ринком). По-друге, утвердження приватної власності стало засобом «лібералізації» факторів виробництва – землі, праці та засобів виробництва та «взаємодії» особисто вільних людей – економічних суб'єктів, що стало основою функціонування ринкової економіки. По-третє, участь держави у формуванні та організації виробничої, дорожньо-транспортної та фінансово-торгівельної структур сприяло об'єднанню господарства країни у єдиний національний ринок, зростанню загального багатоманітного внутрішнього попиту та пропозиції. По-четверте, участь національної держави в економічній впорядкованості та соціально-політичній згуртованості економічних суб'єктів (локальних цілісностей регіональних ринків) призвела до утвердження ринкової економіки, основними атрибутами якої є приватна власність та конкуренція. По-п'яте, ключову роль у всіх цих перетвореннях відігравала держава, яка спираючись на верховну владу, формувала відповідні економічні інститути. Економічні суб'єкти створювали різноманітні економічні організації, що разом з економічними інститутами стали знаряддям практичного утворення ринкової господарської системи.

Список використаних джерел

1. Степаненко С.В., Волкова О.М. Держава в організації господарської системи / С. В. Степаненко, О. М. Волкова // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2013 - № 2 (44). – С. 85-99
2. Аристотель. Сочинения [Текст] : в 4 т. / Аристотель. Т. 3 / [ред., авт. вступ. ст. и примеч. И. Д. Рожанский ; пер. с древнегреч. Н. В. Брагинской и др.]. - 1981. - 613 с.
3. Парсонс Т. Система современных обществ [Текст] / Толкотт Парсонс ; [пер. с англ. Л.А.Седова и А.Д. Ковалева ; под ред. М.С. Ковалевой]. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
4. Петрушевский Д. М. Очерки из истории английского государства и общества в средние века. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1937. – 224 с.
5. Малаховский К. В. Кругосветный бег «Золотой лани». – М.: Наука. - 1980 – (Страны и народы) – 167 с.
6. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. У 3-х т. Том 3. Час світу / Пер. з фр. Григорій Филиппчук. – К.: Основи, 1998 – 631 с.
7. Нуреев Р.М. «Великая трансформация» Карла Поланьи: прошлое, настоящее, будущее / Под общей ред. Р.М. Нуреева. М.: ГУ-ВШЭ, 2007. (Серия «Конференции Департамента экономической теории ГУ-ВШЭ») [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2011/01/277.pdf> – Назва з екрана.
8. Барлова Ю. Е Система социальной помощи в Англии XVII – первой пол. XIX вв. и конструирование нарративов о «Старом законодательстве о бедных» - <http://ecsocman.hse.ru/data/2013/06/27/1251226957/35.pdf>
9. Сидорина Т. Ю. Мифологемы человеческого существования и формирование социальной политики в XIX–XX вв.: К. Поланьи и Л. фон Мизес // Материалы Интернет-конференции «60-летие выхода в свет «Великой трансформации» Карла Поланьи»: // <http://www.Ecsocman.edu.ru/db/msg/176965.html>
10. Школлер Р. А. Чем закон Спінхемленда препятствовал формированию рынка труда в Англии? // Материалы Интернет-конференции «60-летие выхода в свет «Великой трансформации» Карла Поланьи»: // <http://www.Ecsocman.edu.ru/db/msg/176965.html>

References

1. Stepanenko S.V., Volkova O.M. Derzhava v orhanizatsii hospodars'koi systemy. // Naukovi pratsi DonNTU. Seria: ekonomichna. 2013. №2(44). S. 85-99.
2. Aristotel. Sochineniya [Tekst] : v 4 t. / Aristotel. T.3 / [red., avt. vstup. st. i primech. I.D. Rozhanskiy ; per. s drevnegrech. N.V. Braginskoy i dr.]. 1981. 613 s.

3. Parsons, T. *Sistema sovremennykh obschestv [Tekst] / Tolkott Parsons; perevod s angl. L.A. Sedova i A.D. Kovaleva ; pod red. M.S. Kovalevoy. M. : Aspekt Press, 1997. 270 s.*
4. Petrushevskiy D.M. *Ocherki iz istorii angliyskogo gosudarstva i obschestva v srednie veka. M. : Gosudarstvennoe sotsialno-ekonomicheskoe izdatelstvo, 1937. 224 s.*
5. Malahovskiy K.V. *Krugosvetnyy beg «Zolotoy lani». M. : Nauka. 1980. (Stranyi i narody) 167 s.*
6. Brodel' F. *Material'na tsyvilizatsiya, ekonomika i kapitalizm, KhV. KhVIII st. U 3-kh t. Tom 3. Chas svitu / Per. z fr. Hryhorij Fylypchuk. K.: Osnovy, 1998. 631 s.*
7. Nureev R.M. «Velikaya transformatsiya» Karla Polani: proshloe, nastoyashee, budushee / Pod obschey red. R.M. Nureeva. M. : GU-VShE, 2007. (Seriya «Konferentsii Departamenta ekonomicheskoy teorii GU-VShE») : <http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2011/01/277.pdf>
8. Barlova Yu.E. *Sistema sotsialnoy pomoschi v Anglii HVII – pervoy pol. HIIH vv. i konstruirovaniye narrativov o «Starom zakonodatelstve o bednykh»* : <http://ecsocman.hse.ru/data/2013/06/27/1251226957/35.pdf>
9. Sidorina T.Yu. *Mifologemyi chelovecheskogo suschestvovaniya i formirovaniye sotsialnoy politiki v XIX–XX vv.:* K. Polani i L. fon Mizes // *Materialyi Internet-konferentsii «60-letie vyihoda v svet «Velikoy transformatsii» Karla Polani»* : // <http://www.Ecsocman.edu.ru/db/msg/176965.html>
10. Shkoller R.A. *Chem zakon Spinhemlenda prep'yatstvoval formirovaniyu ryinka truda v Anglii? // Materialyi Internet-konferentsii «60-letie vyihoda v svet «Velikoy transformatsii» Karla Polani»* : // <http://www.Ecsocman.edu.ru/db/msg/176965.html>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Волкова Олена Михайлівна, старший викладач кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03068, м. Київ, пр. Перемоги 54/1, каб. 312
e-mail: volkova@kneu.edu.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Волкова Елена Михайловна, старший преподаватель кафедры истории и теории хозяйства Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана
03068, г. Киев, пр. Победы 54/1, каб. 312
e-mail: volkova@kneu.edu.ua

DATA ABOUT THE AUTHOR

Volkova Helen, Lecturer Department of History and Theory of the Economy.
Vadim Getman Kyiv National Economic University
54/1 Peremohy Prosp., room. 312, Kyiv, 03068
e-mail: volkova@kneu.edu.ua

УДК 331:104

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У РИНКОВИХ УМОВАХ

Ланченко Є.О.

Предмет дослідження охоплює теоретичні питання розвитку соціально-трудо­вих відносин у ринковій економіці. Метою роботи є обґрунтування теоретичних положень функціонування соціально-трудо­вих відносин у соціально орієнтованій ринковій економіці. Методи проведення роботи: історичний; абстрактно-логічний і системний підхід.

Результати роботи: розглянуто теоретичні підходи до розуміння суті соціально-трудо­вих відносин і їх розвитку в ринкових умовах, подано авторське визначення поняття «соціально-трудо­ві відносини» та його актуальність застосування в сучасній економічній практиці, сформовано категоріальний апарат розвитку соціально-трудо­вих відносин.

Галузь застосування результатів: навчальний процес у вищій освіті, формування довідникових видань; проведення подальших прикладних економічних досліджень.

Висновки: розглянувши суть соціально-трудо­вих відносин, уточнено їх поняття та інтереси сторін. Наводячи поняття «виробничі відносини», «економічні відносини» й «соціально-трудо­ві відносини», їх використання вченими й практиками, установлено, що останнє є вужчим поняттям і охоплює соціально-трудо­ві питання в процесі формування й розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки. Соціально-трудо­ві відносини є ключовими в усьому комплексі відносин в економіці й суспільстві, тому терміни трудо­вої проблематики формують категоріальний апарат розвитку соціально-трудо­вих відносин як системи.

Ключові слова: соціально-трудо­ві відносини, трудо­ві відносини, соціальні відносини, виробничі відносини, економічні відносини, праця.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Ланченко Е.А.

Предмет исследования охватывает теоретические вопросы развития социально-трудо­вых отношений в рыночной экономике. Цель работы – обоснование теоретических положений функционирования социально-трудо­вых отношений. Методы проведения работы: исторический, абстрактно-логический и системный подход.

Результаты работы: рассмотрены теоретические подходы к пониманию сущности социально-трудо­вых отношений и их развития в рыночных условиях, представлено авторское определение понятия «социально-трудо­вые отношения» и его актуальность использования в современной экономической практике, сформировано категориальный апарат развития социально-трудо­вых отношений.

Область применения результатов: учебный процесс в высшем образовании, формирование справочных изданий, проведение последующих прикладных экономических исследований.

Выводы: рассмотрев суть социально-трудо­вых отношений, уточнено их понятие и интересы сторон. Приводя понятие «производственные отношения», «экономические отношения» и «социально-трудо­вые отношения», их использование